

Ellentétes demográfiai sorsú népségek

Vichnevski, Anatoli: *Des populations aux destins démographiques contrastés.*
[Quatrième partie] = *L'Europe post-communiste*, 391–439. p.

A szerző szerint az Uraltól nyugatra eső terület, gyakorlatilag a volt NDK-val bezárólag Kelet-Európa. Felfogásában, 1992-ben 22 ország tartozott ide: a Független Államok Közösségének 10 tagállama (Oroszországnak az Uralon túli területére nem vonatkoztatja vizsgálatait), a volt Jugoszláviából alakult öt állam, az ismert volt szocialista országok: Albánia, Bulgária, Magyarország, Románia, Lengyelország, illetve Csehország és Szlovákia. (Görögországot és Törökországot a Nyugat-Európa-fejezetben tárgyalja).

Úgy véli, hogy a XXI. század elején a fenti térség – minden változatossága ellenére – sok olyan közös vonást hordoz, melyek miatt a nyugat-európai államokétól megkülönböztetett „bánásmódot” érdemel. Hivatkozik Fernand Braudelre, aki szerint „...a XVI. század elején dupla, ha nem háromszoros erejű, a nyersanyagtermelőket sújtó konjunktúra sodorta gyarmati sorsba Kelet-Európát”. Innen eredezteti Vichnevski azt a *felzárkózató folyamatot*, melynek során erőfeszítések történtek a modernizációért – főleg a XX. század második felében – gazdasági, politikai és társadalmi téren.

Multiethnicitás, etnikai nemzetek létrehozása

Az Ottomán, majd a Habsburg Birodalom keretei között is már ismert multiethnicitás kérdése az 1990-es évek elején a nemzet fogalmának újraértelmezését követelte. Míg Nyugat-Európában (vagy kétszáz éve) egyedül a *citoyen* meghatározást tartják jogszerűnek az egy államban élő különböző etnikumok helyzetének meghatározására, addig – a tanulmány írója szerint kínos módon – Keleten, a megvalósuló jogállam keretei között is fenn akarják tartani a politikai államhatároktól esetenként különböző területeken élő etnikumok kulturális, nyelvi, vallási stb. jogait. Egyes helyeken egyenesen az „etnikailag tiszta” állapotra törekedve.

Semmiféle történeti magyarázat – az évezredes kulturális, vallási különbségeket illetően – nem lenne elég kimerítő, ha figyelmen kívül hagynánk a kelet-európai társadalmakban különböző időben és módon a modernizmushoz való felzárkózás jelenségét. A modernizáció legáltalánosabb és legfontosabb vonulata az ún. „demográfiai átalakulás”. De mint mindennek, úgy a demográfiai modellnek is két – egy nyugati és egy keleti – válfaja létezett évszázadok óta.

Urbanizáció

A modernizmus alapvető megnyilvánulása a polgári értékeket közvetítő városok számának megnövekedése, az urbanizáció terjedése. Nyugaton – két államot kivéve – az urbanizáció mértéke 50 százalékos volt, ugyanezen időszakban Kelet-Európában – az NDK kivételével – egyik államban sem mutatkozott ilyen mértékű városiasodás. Ebben a térségben inkább az elmaradott agrártársadalom ismérvei voltak jellemzőek. A XX. század második felében viszont igen gyors fejlődésnek indult Kelet-Európa. Az államok többségében sok helyütt túl is haladták az 50 százalékos küszöböt a városlakók. A nyugat-európai országoknak csak egy egészen kis csoportja (Németország, Svédország, Hollandia, Dánia) érte el az 1990-es években a 80 százalékos urbanizáció mértékét.

Migráció

Belső migrációk

Negyven év alatt Kelet-Európa városi lakossága 150 millió lett, míg a népesség mindössze 112 millióval emelkedett. A lakosság vidékről városokba áramlása csak a XX. század végén hagyott alább. Nemcsak a városiasodás, hanem az iparosítás is okozta a népesség átrendeződését. Igaz, hogy Nyugat-Európában is volt iparosítási hullám, de ez nem korlátozta a lakosok szabad mozgását, lakóhelyválasztását. (A Szovjetunióban ezzel szemben belső útlevelel, ún. propiszkával lehetett helyet változtatni.)

Külső migráció

A második világháborút megelőző időben sokan vándoroltak ki Kelet-Európából. Jellemzően például New York-ban több lengyel élt, mint Varsóban. 1945 után a kivándorlás hivatalos formái viszont rendkívül leszűkültek. Becslések szerint az NDK-ból, Bulgáriából, Magyarországról, Lengyelországból, Csehszlovákiából és Romániából összesen 10 millió fő települt Nyugatra (az úgynevezett keletnémetek nélkül 6 millióan). Ebből le lehet vonni a 1,5 millió szudétánémetet, a 200 ezer '56-os magyart és ugyanennyi '68-as csehet vagy szlovákot. A Szovjetunióból hozzávetőleg 700 ezer fő emigrált a negyvenes évek végétől 1985-ig: 250 ezer a lengyel családegyesséssel, továbbá 290 ezer zsidó, 105 ezer német, 52 ezer örmény, valamint spanyolok, görögök és koreaiak.

A hivatalos propaganda szerint a szocializmusban megszűntek azok az okok, melyek miatt az állampolgárok korábban elhagyni kényszerültek hazájukat. Hogy ez mennyire nem így volt valójában, arra jó példa, hogy az NDK-ból 1950 és 1988 között összesen négy millióan vándoroltak ki az NSZK-ba, közülük 3,5 millióan 1961-ig, vagyis a berlini fal felépültéig. (Köztudott, hogy a rajtakapott illegális határátlépőket a helyszínen lelőtték.)

A kivándorlási helyzet Kelet-Európában az 1990-es években

Oroszország és néhány más, poszt-szocialista ország őrizte még az 1980-as évek végén is „propiszka”-t, belsőútlevel-rendszerét.

A szövetségi államok szétesésével hatalmas népvándorlás kezdődött meg az államok között. Az 1980-as években csak Oroszország, Ukrajna, Lettország, Litvánia és Észtország bírt pozitív bevándorlási mérleggel. A kevésbé fejlett, kevésbé urbanizált területekről áramlottak ezekre a helyekre. A '90-es években a három szláv államot és Örményországot leszámítva a pozitív migráció megszűnt. 1991–1997 között a Szovjetunió volt tagállamaiból Oroszországba áramló emigráció meghaladta a 3,3 millió főt.

Gazdasági eredetű emigráció

A '90-es évek elején Nyugatra érkező emigráció mértéke az évtized végére mérséklődött. Tényleges nyugtalanságot váltott ki azonban nyugati körökben a demográfiai nyomástól való félelem. A bevándorlók – átlagosan évi 100 ezer fő – csaknem fele Oroszországból jött. A '90-es évek elején kb. 2,5 millióan érkeztek Kelet-Európából; közülük sokan nem egyszerűen gazdasági menekültek, hanem egyúttal „történelmi hazájukba” tértek vissza (zsidók Izraelbe, németek Németországba stb.).

Kényszerű emigránsok

Itt az ún. interetnikai eredetű összetűzések következtében kivándorolt mintegy 1,5 millió azerbajdzsáni, 500 ezer örményországi, 650 ezer grúziai, 140 ezer moldáviai, valamint 750 ezer különböző oroszországi személyre gondolhatunk.

Minden rekordot fölülmúltak létszámban azonban a volt Jugoszláviában eredeti lakelyüket elhagyni kényszerülők: Bosznia-Hercegovinában 4,3 millióan, Dayton után 1,1 boszniai közül 510 ezren más, volt szövetségi államba, 600 ezren pedig Nyugat-Európába emigráltak. Az 1998–1999-es koszovói eseményeket követően több százezer albán hagyta el az országot.

Átmeneti migrációk

Az 1989–1991-es kelet-európai politikai változások következtében a harmadik világot elhagyók közül sokan választották Nyugat irányába tranzitországnak a volt szocialista országokat. Mivel legtöbbször papírok nélkül utaztak, tartózkodásuk időtartama ettől függően félig vagy teljesen illegális formában zajlott.

Születések*Születések színvonala: a két Európa közeledése*

Más térségektől eltérően a jelenlegi Európát a különlegesen gyenge termékenység jellemzi. 1999-ben, az egy nőre évente jutó élveszülések száma világátlagban 2,9 volt. Afrikában ez a szám: 5,4 – Ázsiában: 2,8 – Amerikában: 2,5 – Európában: 1,4 (nem számítva Oroszországot, ahol ez a szám még ennél is alacsonyabb). Egyetlen európai országban sem reprodukálják az előző generációt, ehhez legalább 2,1–2,3 szülésre lenne szükség egy nőre vonatkoztatva, illetve a mostani mortalitás szinten maradására. Vagyis Európán belül, ha vannak is különbségek, nem érdemes két részre osztani a kontinentet gyermekszülés szempontjából.

De nem volt ez mindig így. A demográfiai mélyrepülés Nyugaton kezdődött, és a különbségek, úgy 1960 táján, mára kiegyenlítődték.

A születési mutatók különbségei

Az 1950-es évek közepén a nyugat-európai országokban a termékenység olyan magasra ugrott, ami teljesen ismeretlen volt Kelet-Európában. A '80-as évekre a számok megváltoztak, a '90-es évekre még rosszabbodott is a helyzet Nyugaton. Hamar zuhantak ezután a mutatók Keleten is...

Új közeledés

Azt gondolhatni, hogy a szocializmus kelet-európai bukásának s az ezt követő gazdasági válságnak köszönhetőek az alacsony mutatók. De talán mégsem itt kell keresni az okokat. Sokkal valószínűbb, hogy Keleten ugyanazt az utat kényszerülnek bejárni, csak gyorsabban, mint amelyet korábban a nyugati államok tettek meg. Nemcsak a gazdasági, politikai konjunktúráról van szó, hanem a társadalmi értékek liberalizálásáról is: férfiak és nők szabad választásáról mind a családban, mind a munkában; önmegvalósításról stb.

Ron Lesthaeghe-től származik a „második demográfiai átmenet” elmélete, ami ugyanúgy érinti Kelet-Európát is, mint Nyugatot; nem másról van szó, mint „az egyéni autonómiának adott növekvő értékről, és az egyéni választás jogáról”.

A házasságkötés és a szülési életkor különböző modelljei

A demográfus, John Hajnal ún. „európai” modellje azt bizonyítja, hogy Szentpétervártól nyugatra, gyakorlatilag a XVII. századtól kezdve a házasságkötések egyre idősebb életkorban kötettek, illetve hogy a nők nem elhanyagolható része nem kötött házasságot legalábbis aktív életszakaszának befejeztéig.

A XIX–XX. század fordulóján megjelent a malthusi, illetve a premalthusi házasságkötési-termékenységi modell. Tulajdonképpen a harmadik változat, az újmalthusiánus valósult meg a kontinens mindkét felén, vagyis a házasságon belül korlátozták a születések számát.

A '90-es években Európa mindkét felén tapasztalható, hogy az első házasságot egyre magasabb életkorban kötik meg. A '70-es évektől egy időre szétvált a kép az anyaság kérdésében: Nyugaton egyre későbbi életkorban születtek meg az anyák első gyermeküket, míg Keleten egy darabig még megmaradtak a fiatalabb életkornál. A '90-es évekre azonban ez a különbség is kiegyenlítődött. Moglehet, az utód felnevelésének anyagi terhei iránti nagyobb felelősség miatt alakult így a helyzet.

Új családmodellek

A családi és szexuális erkölcsök liberalizációjával a megkötött házasságok száma mindennek csökkent. A régi statisztikát ugyancsak tönkretették a próbaházasság intézménye, illetve a házasságon kívül szült gyermekek. Az is valószínű azonban, hogy a már említett, későbbre kitolt házasságkötések valójában ezeknek az együttéléseknek a folytatásaképpen alakultak ki.

Családtervezés

A XXI. századig eltérő családmodell figyelhető meg Európa két felén. Nyugaton inkább a kései életkorban kötött házasságok miatt csökkent a gyermekek száma. Keleten hagyományosan a városi családok kevésbé voltak népesek, a vidékiekben több utódot lehetett találni. A terhességmegszakítás nem bizonyult népszerűnek. Paradox módon az 1930-as évektől az abortusz mégis széles körben terjedt a Szovjetunióban. Az '50-es években a szocialista országok (Albánia kivételével) legalizálták az abortuszt annyira, hogy fogamzásgátlásról szinte szó sem esett. A '80-as évek végén világviszonylatban számolva, az abortuszok legalább egynegyedét Kelet-Európában hajtották végre (7,5-8 milliót). A helyzet olykor megváltozott a szigorítások miatt. Ezek országonként is különböztek. Románia esete pl. eléggé sajtóságos: az 1990-es liberalizációt követően az abortuszok száma mintegy ötszörösére szökkent fel, majd némileg csökkent. A '90-es évek közepén átlagosan az éveszülések negyedének megfelelő számú abortuszt hajtottak végre a kelet-európai államokban. Ugyanekkor Nyugaton 20 százalékos volt ugyanez az arány. (Szerbiáról nincsenek hivatalos adatok.)

Késés vagy leküzdhetetlen sajátosság

A születések csökkenése közelítette egymás felé Európa két részét. Az átmenet előtti vagy azt követő időszakban jelentkező eltéréseknek kedveznek az új, demográfiai és csa-

ládi viselkedési formák. Kelet-Európa kész volt jóval fejlettebb környezetből érkező társadalmi újdonságok adaptálására már akkor, amikor maga még nem is állt valójában készen erre. A sok előny mellett a kelet-európai társadalmak modernizációjának befejezetlenségei jelentenek hátrányt a felzárkóztatásban. Elsőként mégis a hasonlatosság szembevető, mégpedig a nyugatiéhoz igazodó, csökkenő születésszám.

Kelet-Európa növekvő lemaradása

A Kelet-Európára jellemző modernizációtól való elmaradás az 1960-as évekre nagyjából eltűnt. Ám ekkortól kezdve egészen 1980-ig látványosan mutatkozott a mortalitás terén lévő különbség. Mégpedig a keletiek hátrányára. A várható élettartamot illetően a két legfejlettebb keleti állam, az NDK és Csehszlovákia a nyugati, sereghajtó Portugália mögött helyezkedett el.

Mortalitás az 1990-es években

A halandóság, illetve a várható élettartam sajátosan alakult a kelet-európai országokban. Érdekes, hogy pl. a Szovjetunió szétesését megelőző alkoholelles kampány eredménye azonnal megmutatkozott mindkét téren. Általánosságban azonban jellemző, hogy Oroszország megőrizte vezető helyét a férfiak korai halálzásának vonatkozásában, és második helyen, közvetlenül Moldávia után áll a nők várható élettartamának negatív statisztikájában.

Halálok

A nyugati országokban átlag tíz évvel fiatalabb korban következik be a halál a fertőző betegségek, és húsz évvel fiatalabban a külsőleg megnyilvánuló betegségek következtében a keringési rendellenességek miatt bekövetkező halálesetekhez képest. Ezek azok a területek, amelyeken Kelet-Európa még sokkal gyengébben áll. Pl. a külső halálokok miatt bekövetkező halálozás Oroszországban (1996-ban) 4,5-szer magasabb volt a németországiénál; 6,7-szer több, mint az Egyesült Királyságban. Hasonló viszonyszám Lettország esetében 4,1, illetve 6,1 volt, míg pl. Magyarország vonatkozásában 1,9 és 2,9 és Romániát illetően is csak 1,7, illetve 2,5.

A férfiak halálása egyértelműen korábbi életkorban következik be Keleten. A vezető halálok a fertőző betegség (természetesen ez inkább csecsemő- és gyermekkorban). Idősebb korban inkább a kardiovaszkuláris betegségek okozzák a véget Keleten, és különböző rosszindulatú rákbetegségek Nyugaton.

A késés okai

Az egész nyugati társadalom, csatlakozva hozzá Japán is, már az '50-es évektől új stratégiát dolgozott ki a várható életkor meghosszabbítása érdekében. Az amerikai higiénista, Milton Terris „második járványügyi forradalomnak” nevezte az életmódváltás terén folytatott megelőző kampányt. Ugyanekkor a keleti országokban teljes értetlenséggel találkozott az efféle megelőző törekvés. Ennek megfelelően a költségvetésből is keveset fordítottak környezetvédelemre, az egészségügyi hálózat megerősítésére, a helyes táplálkozásra, az alkoholizmus és a dohányzás csökkentésére, a rossz munkahelyi körülmények, a mindennapi stressz felszámolására. Valószínűleg az ingyenes és monopolista orvosi ellátás is hozzájárult ennek a kevésbé hatékony küzdelemnek a visszafogásához.

Az 1950-es évek elején az NSZK-ban a férfiak várható élettartama 0,7-del, a nőké 0,5-del haladta meg NDK-beli kortársaikét; az 1980-as évek végére ezek a számok 2,3-ra, illetve 2,9-re emelkedtek. Vagyis történelmi, kulturális tényezők is beleszóltak az élettartam kérdésébe, nemcsak az eltérő politikai berendezkedés.

A magas halálozásnak tulajdonítható veszteségek

Különböző számítások szerint, ha Oroszország is ugyanannyit fordított volna egészségmegőrzésre, illetve megelőzésre, mint a nyugati államok, úgy 1995-ben nem 12,9 millió (abszolút számokban 9,7 millió) férfi halt volna meg ott, hanem csak 3,2 millió.

A népesség szaporodása

A '80-as évekből származó, értékelhető adatok szerint 42 európai ország közül 24-ben lehetett szaporodásról beszélni. Ezek közül 12 keleti, 12 nyugati állam volt. Tíz évvel későbbi adat szerint, 43 országot vizsgálva 33 gondoskodott szaporodásról, közülük 18 kelet-európai állam. Mindvégig élen járt Németország (korábban az NSZK). A II. világháború utáni helyzethez képest a földrész országai konvergáltak egymás felé születés vonatkozásában.

Természetes növekedés

A különbség a földrész két része között nem számottevő. 1990 előtt szórványosan előfordult néhány európai országban ez a jelenség. Például 1985-ben, 42 vizsgált ország közül ötben (közöttük az egyetlen keleti Magyarország volt.). A mai állapot szerint több ország is elérkezett a negatív, illetve a pozitív természetes növekedés állapotába.

A népesség növekedése

Jelenleg a legtöbb kelet-európai országra a természetes fogyás jellemző. A természetes fogyás nem volt jellemző a nyugat-európai országokra. Ezekben a bevándorlók hozzájárulnak a pozitív növekedéshez. A '90-es években a migrációs mérleg egyszer sem volt negatív.

Ezzel szemben 1960–1980-ban a kelet-európai országokban nem lehet pozitív migrációs mérleget találni. A '90-es években a visszaáramlás élénkebb lett, különösen Oroszországban. Így is csak két régi köztársaságban (Oroszországban és Fehéroroszországban) lett pozitív a migrációs mérleg, de ez is kevésnek bizonyul ahhoz, hogy semlegesítse a természetes fogyás következtében kialakuló helyzetet. A XXI. század kezdetén Európának sem a keleti, sem a nyugati fele nem számíthat saját forrásaira, a népesség természetes növekedésére. Egyedül a külső migráció képes fenntartani a hanyatló demográfiai erőket. Ez azt is jelenti, hogy minden különbözőség ellenére – a társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális problémák hasonlósága miatt is – a kontinens két fele egy bárkában utazik.

Kakasy Judit

Az etnikai konfliktusok menete

Kemp, Walter A.: The Business of Ethnic Conflict. = Security Dialogue, vol. 35 (1): 43–59, 2004 prio

Az már majdnem egy klisé, hogy az „etnikai” szót a „konfliktus” szó követi. Mindazonáltal, ha valaki az úgynevezett etnikai konfliktusok felszíne alá tekint, gyakran találhatja azt az okot, hogy ezek azért nőnek ilyen nagyra, mert sokak legitim nemzeti érdekét kevesek gazdasági kapzsisága sérti meg. Amikor a nemzeti kérdések közé bűnözés, korrupció és erőszak vegyül, az eredmény egy rendkívül robbanásveszélyes kockázat. Ez a cikk ennek a kockázatnak az alkotóelemeit vizsgálja és a keverékei illékony hatásait különösen az európai biztonság kontextusában. Kérdéseket vet fel a probléma természetével kapcsolatosan, és felvet bizonyos számú lehetséges módot a megoldásra.

A cikk nem fókuszál sem a szervezett bűnözésre, sem a korrupcióra. Sokkal inkább azt vizsgálja, hogy ezek az erők miként hatnak, és miként hatnak rájuk a politikai motivációk és az etnikai konfliktusok. A feltevés az, hogy a korrupció és a szervezett bűnözés még magukban is fenyegetőek, jelentősen megnövelve a destabilizáló erejüket, amikor etnikai kérdésekhez kapcsolódnak (és vice versa). A megoldás kulcsa e kötések természetének megértése, és átlátni a különböző elemek szétválasztásának módját. Míg egyre nagyobb számú kutatást végeznek, a kapzsiság, a sértettség és a konfliktus politikai gazdaságátant célzó relatíve kis figyelmet kap az, hogy ezek a hatások miként befolyásolják a nemzeti-ségek közötti kapcsolatokat, különösen Európában. A bűnözés, korrupció és az etnikai extrémizmus közti kapcsolat jobb megértése segíthet megmagyarázni, hogy erőszakos interetnikai konfliktusok miért jelennek meg még mindig annak ellenére, hogy léteznek az interetnikai konfliktusok megelőzésének eszközei és a nemzetiségi kisebbségekhez tartozó személyek jogait védő és elősegítő szabványok.

A volt Jugoszláv Köztársaság, Macedónia helyzete még mindig törékeny. Bosznia-Hercegovinán, Koszovón és Dél-Szerbián mély sebeket ejtettek a legújabb konfliktusok. Közép-Ázsia egyes részei, különösen az Afganisztánnal szomszédos országok az instabilitással kénytelenek szembenézni. A fagyott konfliktusoknak még fel kell engedniük Abháziában, Karabakban és a Dnyeszteren túli területeken. Csecsenföldön pedig halálos mocsarak alakulnak ki. Szélsőséges csoportok terrorista támadásának fenyegetése folyamatosan jelen van Spanyolországban és Korzikán, valamint a szepták közti erőszak még mindig romba dönti az Egyesült Királyság bizonyos részeit. Ezeknek a konfliktusoknak az elhúzódó jellege lesújtó, ahogy az a tény is, hogy a megoldásokra irányuló nagyszámú és sokféle kísérlet mind kudarcot vallott. Természetesen a közvetítés és a rehabilitáció időigényes folyamat. Senki sem várhat átfogó és/vagy gyors áttöréseket. Mindazonáltal, ha egy konfliktus több mint egy évtizedig megdermed, vagy a konfliktus utáni rehabilitáció nem tudja kímoldítani állásaiból a szélsőségeket – jelentős nemzetközi jelenlét ellenére sem –, a megközelítést újra át kell gondolni.

Az alapvető probléma az, hogy a konfliktusok, amelyek a korrupcióhoz és a szervezett bűnözéshez kapcsolódnak, nem olyan típusúak, mint amelyenekhez a normál konfliktus prevenció és kríziskezelő technikákat kifejlesztették. A konvencionális paradigma olyan legitim állami tisztségviselőkre épül, akiknek van bizonyos befolyásuk a saját területükre, de kötelesek tiszteletben tartani és fejleszteni a törvény hatályát ezen a területen, valamint átlátható és elszámoltatható gazdasági rendszereket kell működtetniük, monopolhelyzetben vannak a kényszerítő eszközök birtoklását tekintve, melyeket felelősségteljesen kell felhasználniuk. Ez a keret igen nehezen alkalmazható, amikor fel nem ismert rezsimekkel kerülnek szembe, amelyek de facto államokat vezetnek, korruprt rezsimek,

amelyek etnikai, gazdasági érdekeket védenek, vagy nem állami résztvevők, akik megkérdőjelezzik az állam legitimitását, és szembeszegülnek végrehajtóerejével (terrorista támadásokkal vagy fegyveres felkelésekkel). Hogyan közelítsük meg azt a tényt, hogy a társadalom rétegeinek tetején és alján jelentős csoportok számára az erőszak sokkal inkább lehetőség, mint probléma?

A többitnikumú államokban nem szükségszerű a konfliktusok kialakulása. Valójában a kvantitatív elemzések arra a következtetésre jutnak, hogy megfelelő etnikai és vallási diverzitás csökkenti a polgárháború veszélyét. Ezért meg kell különböztetni a kapzsiságot a sértettségtől, a legitim célokat az opportunizmustól és a szélsőséges (általában nem tipikus) nézeteket a békés többségtől. Ahogy arra Keen figyelmeztet, az úgynevezett etnikai gyűlölködés hangsúlyozása kevés mozgásteret biztosít a politika résztvevőinek, inkább csak mentséget a tétlenségre. Továbbá elkendőzheti a gazdasági és politikai programok szerepét az etnikumok manipulálásában. El kell kerülnünk ezért azt, hogy egyenlőségjelet tegyünk az etnikumok és a konfliktus közé, ezáltal biztosítva a szükséges oxigént, amivel a szélsőségesek által gerjesztett nacionalista erőszak lángjai felcsaphatnak.

A meglévő megközelítéseken túl kell tekintenünk az etnikai konfliktusok megoldásához. Ehhez szükséges azonosítani, hogy mi villanyozza fel az etnikai vezetőket, majd csökkenteni kell azok vonzerejét. Ha megértjük, hogy mi az, amit egy háború hozhat, lehetőséget ad a politikai élet résztvevőinek, hogy olyan ösztönző tényezőket alkossanak, amelyek csökkentik az erőszak vonzerejét, ezáltal csökkentve annak valószínűségét is. Mivel ez sokrétű probléma, ezért interdiszciplináris és többintézményű megközelítésre van szükség. Ez szükségszerűvé teszi a források összegyűjtését és olyan szervezetek közötti szakértői együttműködést, amelyeknek idáig kevés kapcsolatuk volt egymással, mint pl. gazdasági és pénzügyi intézményeknek együtt kell dolgozniuk a törvények végrehajtó testületeivel és a hírszerzőügynökséggel, a kriminológusoknak és a törvényi szakértőknek a pre- és posztkonfliktus specialistákkal, a szociológusoknak és a kisebbségi szakértőknek a fejlesztő ügynökségekkel. Az együttműködés eredményeképpen az etnikai konfliktusok működésének jobb megértése alakul ki, és ezáltal javul a konfliktusmegelőzés, valamint a konfliktus utáni rehabilitáció esélye.

Bosznay Csaba

Az etnikai tisztogatásról

*Morris, Benny – Shavit, Ari: On Ethnic Cleansing. = New Left Review, 2004. no. 26.
[A bevezetést és az interjút készítette Ari Shavit]*

Benny Morris azt mondja, hogy mindig is cionista volt, és tévednek mindazok, akik posztzionistaként tartják számon, és akik nem azzal a semlegességgel olvasták el a palesztin menekültprobléma születéséről írt tanulmányát, amelyről úgy gondolják, hogy a cionizmus szellemiségét ássa alá. Egyes olvasói nemes egyszerűséggel félreértelmezik a könyvét, és nem azzal a semlegességgel olvassák, ahogy ő írta. Arra a hibás következtetésre jutnak, hogy amikor Morris a cionista mozgalom legkegyetlenebb tetteit írja le 1948-ból, akkor ő elítélőleg nyilatkozik róluk, és helyteleníti az arab lakosság nagyszámú elűzését.

A kutató, akit Izrael-gyűlölettel vádoltak, és akit az izraeli akadémiai körök bojkottáltak, a brit Guardian napilapban kezdett publikálni Izrael-barát cikkeket. Noha Morris

mint állampolgár nem éppen hóféhér, Morris, a történész *Vétlen áldozatok: a cionista-arab konfliktus története 1881–2001-ig (Righteous Victims: A History of Zionist-Arab Conflict 1881–2001)* című terjedelmes munka héber fordításán dolgozik. Ezzel egyidejűleg írt egy könyvet a menekültproblémáról, amely megerősíti az Izraelt gyűlölőket. Tehát az elmúlt két évben Morris, az állampolgár és Morris, a történész oly módon dolgozott, mintha semmilyen kapcsolat nem lenne köztük, és mintha az egyik megsemmisíteni próbálná azt, amit a másik megmenteni akar.

Jelenleg a Ben-Gurion Egyetem történelemprofesszora, de egyáltalán nem kelti óvatos tudósember benyomását, sőt ez nagyon is távol áll tőle. Morris gyorsan és energikusan beszél, időnként angol szavakat keverve mondanójába. Egyáltalán nem gondolkodik, mielőtt a legélesebb, megdöbbentő kijelentéseket teszi, amelyek sok mindennek nevezhetők, csak politikailag szalonképesnek nem. Borzalmas háborús bűnöket ír le fesztelenül, apokaliptikus víziókat vázol fel ajkain szolid mosollyal. Állítása szerint az új, felülvizsgált könyv egy kétélű kard, melynek háttéranyagát nagyrészt az Izraeli Védelmi Minisztérium Archívumából gyűjtötte. Meglepetésére sokkal több izraeli mézárás és nemi erőszak dokumentumaira lelt, mint amennyire előzőleg számított. 1948 áprilisában és májusában a Haganah egységeinek egyértelmű és kifejezett parancsuk volt a falvak lakóinak kiűzésére és eltávolítására, valamint a falvak megsemmisítésére. Ezzel egy időben az Arab Legfelsőbb Bizottságnak és a köztes palesztin szervezetek szintén több utasításuk is volt a gyerekek, nők és idősek eltávolítására a falvakból. Tehát a könyv egyfelől megerősíti a cionista oldal elleni vádakát, ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy sokan azok közül, akik elhagyták a palesztin falvakat, a palesztin vezetés felhívására tették.

Arra a kérdésre, hogy hány, 1948-ban történt izraeli vérfürdő esetét tárta fel, a válasz: 24-et. Voltak esetek, ahol 4-5 embert, voltak, ahol 70, 80, 100 embert végeztek ki. Az esetek felsorolása után arra a következtetésre jut, hogy ez nem lehetett véletlen, és hogy a különböző tiszték, akik részt vettek a hadműveletekben a kiűzési parancsot másképp értelmezték, és voltak, akik úgy vélték, ez engedélyezi számukra a kegyetlenkedéseket azal a céllal, hogy a lakosság útra keljen. A tény az, hogy senki nem kapott büntetést ezekért a gyilkosságokért, Ben-Gurion elsimította. Az északi front egyik parancsnokának utasításai alapján arra a következtetésre jut, hogy Ben-Guriontól származtak, ahogy Lod városának kiürítési utasítását Yitzhak Rabin írta alá közvetlenül azután, hogy Ben-Gurion meglátogatta a Dani hadművelet főhadiszállását. Írásba soha nem adta a kiürítési parancsot, de a teljes vezetőség értette, mert ott volt a levegőben. Szerinte Ben-Gurion mindenképpen transzferista volt, mivel megértette, hogy nem jöhet létre egy zsidó állam nagyszámú és ellenséges arab kisebbséggel a közepén. Ez az állam nem lenne képes fennmaradni. Ezért véletlenül sem ítéli el Ben-Guriont, hiszen úgy gondolja, hogy a palesztinok kiűzése nélkül a zsidó állam nem jöhetett volna létre. Véleménye szerint a nemi erőszak, a mézárás semmilyen módon nem igazolható háborús bűnök, de bizonyos körülmények között a kiűzést nem tartja annak, így pl. 1948 esetében sem.

Mikor a riporter megkérdezi, hogy elítéli-e morálisan a Lod városát kiürítő katonákat, a válasza egyértelműen nem. Elismeri, hogy ők etnikai tisztogatást hajtottak végre, és bár a XXI. században ennek a kifejezésnek rendkívül negatív hangzása van, de amikor választani kell a népirtás – a népek teljes megsemmisítése és az etnikai tisztogatás között, akkor inkább az utóbbit választja, mivel szerinte elkerülhetetlen volt hétszáz ezer palesztin elűzése a zsidó állam létrejöttéhez. Bár együtt érez a palesztin néppel és a menekültekkel, de ha jogszerű a zsidó állam megalapításának vágya, akkor nem volt más lehetőség. Emlékeztet rá, hogy az 1948 előtti palesztinai zsidó közösséget, a Jisuvot megtámadták a palesztinok, majd az arab államok is, így nem maradt más lehetőség. Úgy érvel,

hogyan az arab államok elég nagy részt hódítottak meg a bolygóból háborúik során, és 22 államot hoztak létre, míg a zsidóknak egyetlen egy sem volt. Ezért meglátása szerint ennek szükségessége nagyobb súllyal esik latba, mint a palesztinok kiűzetésének igazságtalansága. A helyzetet az amerikai demokrácia létrejöttéhez hasonlítja, amely nem jöhetett volna létre az indiánok kiűzése és irtása nélkül. Végül úgy gondolja, hogy vannak olyan esetek, amikor a végső jó létrejötte igazolja a kegyetlen tetteket, amelyeket elkövettek érte.

Igaz lehet az, hogy míg Ben-Gurion és a cionista államalapítás történetét kritikusan tanulmányozta, azonosult törekvéseikkel. A terrorista- és bombatámadások kapcsán sokkal inkább kulturális problémával magyarázza ezeket, és az iszlám kultúrát teszi felelőssé, amely nem kezeli olyan értéként az emberi életet, ahogy a nyugat. Valahogy úgy tekint erre a kérdésre, mint egy sorozatgyilkosra, akit bár meg lehet érteni, és lehet sajnálni, de mindenképpen meg kell állítani, és el kell zárni. Meglátása szerint a jelen konfliktusra ez a generáció már nem fog megoldást találni, így véleménye szerint Izraelnek erőt kell mutatnia, és védenie kell az országot mindaddig, amíg lehetséges. Végső következtetése szerint, bár a cionizmus nem volt hiba, de az iszlám és az arab nép ismeretében hiba volt azt gondolni, hogy lehet Izrael mai helyén egy olyan államot alapítani, mely harmóniában él környezetével.

Bosznay Csaba

Magyarország legnagyobb jobboldali pártja szövetséggé alakul át

*Oltay, Edit: Hungary's Largest Right-Wing Party Transforms Into an Alliance.
= Südost Europa, 52. Jg. 4–6/2003. 229–251. p.*

15 éves történelme során a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ)–Magyar Polgári Párt az ország két legnagyobb pártjának egyikévé vált, míg elnöke az egyik legvitatottabb és karizmatikusabb politikus lett. 1998–2002 között Orbán Viktor vezette a koalíciós kormányt, melynek tagja a FIDESZ és másik két konzervatív párt volt. 2002-ben a FIDESZ szoros küzdelemben alulmaradt a választások során a Magyar Szocialista Párt (MSZP), a Kommunista Párt utódja és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) liberális párttal szemben. A váratlan vereség Orbán Viktor konzervatív követői körében tömegmozgalmat indított el, és olyan erőfeszítéseket tett a párt, hogy a lakosság szélesebb köreiből toborozzon támogatókat. A FIDESZ 2003. évi kongresszusán Orbán Viktort megválasztották elnöknek, és keresték a lehetőséget, hogy a konzervatív pártokat egy „szövetségbe” tömörítsék a FIDESZ szárnyai alatt, valamint bejelentették, hogy a FIDESZ átalakul egy széles tömegbázisú, európai stílusú néppárttá.

A FIDESZ-t jogszhallgatók alakították 1988 márciusában 35 éves korhatárral mint a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) alternatíváját. A FIDESZ egy radikális-liberális alternatív képet alakított ki magáról, mind a fiatalabb, mind az idősebb szavazók körében, akik úgy látták, hogy a párt jelöltjei adják a legjobb garanciát a változáshoz. A FIDESZ vezetője, Orbán Viktor a párt kérlelhetetlen antikommunista híret azzal alapozta meg, hogy Nagy Imre újratemetésén a szovjet csapatok kivonulását követelte.

1990-ben a FIDESZ egyike volt annak a hat pártnak, akik – a szavazatok 8,9 százalékának megszerzésével – bejutottak a parlamentbe. 1992-re a FIDESZ a liberális internacionálé tagja, és nem mellékesen Magyarország legnépszerűbb pártja lett.

A FIDESZ kereste a lehetőséget, hogy a másik liberális párttól, az SZDSZ-től élesen elkülönülő képet alakítson ki magáról, majd elkezdte hangsúlyozni ezeket a különbségeket. 1993-ban a párt jobbra mozdult el a politikai spektrumon, és nemzeti kötődésű liberális pártként azonosította magát. 1993-ban eltörölték a korhatárt is, hogy egy komolyabb képet alakítsanak ki magukról a lakosság szélesebb körében. A FIDESZ egyértelművé tette, hogy az SZDSZ-szel ellentétben inkább jobbközép-pártokkal lépne szövetségre, mint a volt kommunistákkal. Ugyanebben az évben három FIDESZ-vezető lépett ki a pártból, mert Orbán Viktor vezetése alatt a liberális centripárt jobbra tolódott, „baloldali veszélyről” kezdett beszélni, és többé nem szemlélte kritikusan a konzervatív koalíciós kormány működését. A FIDESZ szavazóköréből sokan nem tudták elfogadni, hogy a FIDESZ a konzervatív pártok felé fordult. Ennek eredményeképpen 1994-ben a párt a szavazatok 7,02 százalékát szerezte meg, kevesebbet, mint 1990-ben. Ennek ellenére a FIDESZ folytatta közeledését a konzervatív pártokhoz, és az 1994-es helyhatósági választásokon közös jelölteket állított két másik konzervatív párttal, a Magyar Demokrata Fórummal (MDF) és a Keresztény Demokrata Néppárttal (KDNP).

A FIDESZ továbbra is a konzervatív értékek felé mozdult el, és ezt a törekvést a párt nevében is jelezték, melyet kibővítettek FIDESZ – Magyar Polgári Pártra módosítva az 1995. áprilisi kongresszuson. A kongresszuson kiadott egyik dokumentumban Orbán Viktor kiemelte a lelki és erkölcsi értékek szerepét az új „polgári Magyarország” megteremtésében, ahol az állampolgárok aktívan részt vesznek a politikai életben. A FIDESZ megpróbált véget vetni annak a koncepciónak, hogy a politikai élet az elit ügye, és kijelentette, hogy a politika a nép ügye.

1990-ben az ideológiai konfliktusok nagyrészt még a pártelit belügyei voltak. Korabeli tanulmányok azt mutatták, hogy a szubkulturális ellenségeskedés a pártok vezetői között csak az intellektuelek körében jelent meg, de az ország lakosságának túlnyomó részében nem. Idővel ezeknek a konfliktusoknak az intenzitása fokozódott, és a kompromisszumhajlam csökkent. Kérdéses, hogy ezek a konfliktusok tárgyalásos úton megoldhatók-e. A bal- és jobboldali politikai táborok közti ellenségeskedés oly mély, hogy kilátástalannak látszik azt áthidalnia a közeljövőben. Az alapvető probléma az, hogy egyik oldal sem bízik a másikban, míg a baloldal úgy hirdeti magát, mint az egyetlen garanciát a demokráciára és a toleranciára, addig a jobboldal úgy állítja be magát, mint a nemzeti érdekek kizárólagos képviselőjét. Az SZDSZ és a FIDESZ között különösen nagy a távolság. Amennyiben az SZDSZ átlépi az 5 százalékos küszöböt a következő parlamenti választásokon, akkor sem valószínű, hogy a FIDESZ koalíciós partnere legyen. Mind az SZDSZ, mind a FIDESZ visszautasítja ennek a koalíciónak a lehetőségét is. A FIDESZ soha nem bocsátotta meg az SZDSZ-nek, hogy koalícióra lépett a volt kommunistákkal. Egyes SZDSZ-vezetők pedig úgy látják, hogy a FIDESZ a demokráciát veszélyezteti.

A májusi FIDESZ-kongresszus azt mutatja, hogy a FIDESZ megpróbálja kiterjeszteni támogatóinak körét azokra, akik nem tartoznak a táborába. Ez egybevág a FIDESZ azon érdekével, hogy a 2006-os választásokon annyi szavazatot próbál gyűjteni, hogy egyedül tudjon kormányozni. Ez elengedhetetlen, mivel a pártnak nincs lehetséges koalíciós partnere, aki segítené a kormányzásban. A polgári körök lakossági visszhangja azt jelzi, hogy az állampolgárok részéről igény mutatkozik arra, hogy részt vegyenek a közéletben. Másfelől azonban a polgári köröket mint politikai párt hívta életre, és ennek a pártnak a célja, hogy segíti megvalósítani. A kérdés az, hogy a radikális jobboldal megtalálja-e a helyét egy másik pártban, mint pl. JMM, vagy bekapcsolódik a polgári körök és a FIDESZ törekvéseibe. A másik kérdés az, hogy ezzel a polgári körök tömeges társadalmi mozgalommá

fejlődnek, és befolyásolják-e a lakosság széles rétegeinek szavazási szokását. Képes lesz-e az MDF fennmaradni mint független párt és begyűjteni a mérsékelt jobboldali szavazók voksait. Az Európa Parlamenti választások választ adhatnak arra, hogy az MDF-nek van-e esélye egyedül fennmaradni. 1990 óta még egyetlen pártot vagy koalíciót sem választottak újra Magyarországon. 8 év lehetőséget adna a kormánynak és az ellenzéknek, hogy működő munkakapcsolatot alakítsanak ki, és csökkenjenek a jelenlegi feszültségek. Magyarország Európa Unió tagságának valószínűleg csitító hatása lesz a politikai életre. Orbán Viktor mint a konzervatív tábor vitathatatlan vezetőjének döntő fontosságú szerepe lesz abban, hogy merre tart majd a FIDESZ és szavazói, mert minden bizonnyal a konzervatív szavazók nagy hányada követni fogja őt.

Bosznay Csaba

Csehország és Szlovákia politikai érettsége az EU-csatlakozás küszöbén

*Vodička, Karel: Beitrittsreif? Die politischen Systeme Tschechens und der Slowakei.
= Osteuropa, 54. Jg. 2004. 4. H. 18–31. p.*

A rendszerváltó folyamat másfél évtizede alatt az 1992-ben szétvált Csehszlovákia két utódállama sok tekintetben párhuzamos, némely tekintetben ugyanakkor eltérő utat járt be, politikai érettségüket tekintve az EU-társulás „koppenhágai kritériumainak” végül azonban nagy vonalakban egyformán megfelelték. Az uniós keretek között elkövetkező további fejlődés prognózisa szempontjából is érdemes pillantást vetni a cseh, illetőleg a szlovák társadalom alapadottságaira.

A rendszerváltó országok fejlődésének, boldogulásának gyakori buktatóját jelentette az etnikai viszonyok jelene és múltbeli öröksége. Ezen a nacionalista uszítás, illetve az irredentizmus veszélyei értendők. Csehország, mint Vodička írja, etnikai homogenitása jóvoltából, ilyen veszélyeknek tulajdonképp nem is volt kitéve. (A szerző – a prágai Károly Egyetem és egyidejűleg a hamburgi egyetem tanára – szót sem ejt cseh viszonylatban a szudétánémet-kérdésről, noha a rendszerváltást követően s még inkább a csatlakozás közeledtével német részről és a cseh közvélemény egy részében is elég nagy nyomattal újra felszínre került, s még kevésbé a beneši dekrétumok magyarságellenes éléről. Szintűgy nem szól a '90-es évek csehországi romaellenes hullámáról sem. A kisebbségi témát összességében is szögletesen és felszínesen tárgyalja. – K. S.) Szlovákiában ellenben éles etnikai feszültség „alakul ki” a populista-autoriter stílusú Mečiar-érában a magyar és később – inkább szociális összefüggésben – a roma kisebbség körül. A magyar–szlovák feszültség éleződési folyamata Mečiar letűnésével megáll, azt követően a többség–kisebbség viszonya – viták keresztüztén át is (mint például a közigazgatási határok kérdésében) aránylag konszolidált, a kormánykoalícióban szerepet visz a vezető kisebbségi párt.

A politikai beállítódás ellentétei szintén Szlovákiában élesebbek. Nagymértékben megoszlik az állásfoglalás mindenképp a rendszerváltás hasznát, irányát illetően, s az európai felzárkózás programját illetően is. Mindez egymással élesen szembenálló pártpreferenciákban nyilvánul meg, és pedig alapvetően a vidéki, ill. nagyvárosi lakosság szerinti társadalmi megoszlás mentén. Mondani sem kell, hogy az erőteljes létszámú roma tömegek politikai értelemben kiesnek ebből a struktúrából. Az elmaradottabb szemléletű, múltban élő vidékiesség legkonokabb magja veszélyes túlsúllyal tömörül a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom zászlaja alatt. Hasonló, fundamentális ellenzéket

képvisel a Cseh–Morva Kommunista Párt. Mindkettő a kurrens normatívákon és játékszabályokon könnyen kívülhelyezkedő „tiltakozópárt” szerepét tölti be a maga társadalmi közegén belül. Összességében a cseh társadalom politikai megosztottsága egyébként sokkal kevésbé éles, mint a szlováké.

Csehország és Szlovákia ezekkel az adottságokkal lépett az európai felzárkózás útjára, és fontos a tisztánlátás abban, hogyan alakult, milyen eredményeket mondhat magáénak a demokratikus konszolidáció az Európai Unió kereteibe történő belépés küszöbén, és mely hátralékok leküzdése marad a feladat a további fejlődés során is. E szempontból a konszolidáció intézményi (hatalommegosztás, alkotmányozás és törvényhozás stb.), politikai, mentális és civiltársadalmi kritériumait tartozik az elemzés számba venni. A csatlakozás minimális feltételeit kielégítő fejlettség részletező elemzése, a különböző kritériumokat sorra véve, az egyik ponton Csehországnak, a másikon esetleg Szlovákiának adhat jobb érdemjegyet, összességében azonban inkább Csehországot ismeri el első helyen. Gyorsértékelésekben már láttuk: Csehország a „nagyjában-egészében demokratikus”, Szlovákia pedig a „demokratikus minimumot elért” fejlettség szintjét mutatja. Vagy más értékelés szerint Csehország: „konszolidált”, Szlovákia pedig: „félíg konszolidált” demokrácia. Közös probléma mindkét országban, de pillanatnyilag Szlovákiában súlyosabb (bár újabban Csehországban is erősödik) a kliens-rendszer, a korrupció. (A nemzetközi index besorolása szerint Csehország az 54., Szlovákia az 59. helyen áll.)

A két ország a felzárkózási folyamat elakadásait a „kapun belül” bizonyára nagyobb sikerrel tudja majd felszámolni. De óvakodniuk kell, nehogy előre iganak a medve bőrére, mert a meglévő adottságokkal itt-ott további útakadályokkal is szembetalálhatják magukat, amire jobb teljes odafigyeléssel felkészülni.

Komáromi Sándor

Etnikai tisztogatás a Balkánon

Carmichael, Cathie: Ethnic Cleansing in the Balkans – Nationalism and the destruction of tradition. London : New York: Routledge, 2002. 168 p.

A könyv írója az oxfordi Middlesex Universityn Kelet-Európa történetét tanítja. Iskoláit Londonban (világtörténelem), Ljubljanában (etnológia) és a Bradford Egyetemen (európai tanulmányok) végezte. Számos cikke jelent meg a délkelet-európai népi kultúráról, társszerzője a „Slovenia and the Slovenes”, illetve társkiadója a „Language and Nationalism in Europe” című könyveknek.

A könyv a Balkánon immár kétszáz éve tartó etnikai tisztogatás jelenségét vizsgálja. Amellett érvel, hogy Délkelet-Európa térsége politikailag és történelmileg nem erőszakra rendeltetett. Az etnikai tisztogatás sokkal inkább kötődik a nacionalizmus kérdésköréhez, mintsem önmagában balkáni jelenség lenne. Ahogy a nacionalizmus Közép-Európából az Ottomán Birodalom európai részei felé terjedt, a nacionalista ideológia a régi válás és politikai kapcsolatok helyébe lépett. A moszlimokat potenciális árulóknak kezdték tekinteni Boszniában és másutt is. Ráadásul a nacionalista megosztás a középkorra nyúlik vissza, amikor is más etnikumokat is megosztott, és kölcsönös ellenségeskedésbe kergetett, számos kegyetlen módon elintézt áldozatot hagyva maga körül. Bár ezeknek az eseményeknek a leírása „hagyományos” módúnak (archaikusnak és primitívnek) említi a kivitelezést, az események mögötti erők nagyon is modernek voltak. A XXI. század

hajnalán igazán kevés multietnikus csoport maradt Délkelet-Európában, s az etnikai tisztogatásnak kitett emberek nagyszámú diaszpórája jött létre.

Carmichael a Balkánon lefolyt etnikai tisztogatást egyszerű történelmi jelenségként fogja föl, és az elsődleges, valamint másodlagos források tömegét sorakoztatja föl ahhoz, hogy tömör, elfogadható érveket támasszon alá. Az európai tanulmányok, a történelem, illetve az összehasonlító politika művelőinek érdeklődésére számot tartó könyv ez.

Kakasy Judit

Modernista nacionalizmus: Államiság és nemzeti identitás Törökországban

*Akman, Ayhan: Modernist Nationalism: Statism and National Identity in Turkey.
= Nationalities Papers, 32. vol. 2004. 1. no. March*

A szerző nézeteinek kifejtését egy példával illusztrálva kezdi meg. Néhány évvel ezelőtt a *New York Times* közzétett egy cikket Antiókia ősi városáról és modern lakóiról. A város, miután elveszítette régmúltbéli nagyságát, ma „a legtöbb török szemében egy félreeső, jellegtelen hely.” A cikk egy család két tagját is meginterjúvolja: a 110 éves Ali Baklaci-t és 20 éves unokáját, Hasan Negruz-t. Az idősebb férfi határozott az identitását illetően, és kijelentette, hogy „Nem szabad megfélemednünk a származásunkról. Mi arabok vagyunk.” Az unoka azonban másképp gondolkodik, „mivel ő azon számos helyi fiatal egyike, akik a Szíria által felkínált ingyenes oktatás előnyeit élvezték”, de amint azt a cikkből megtudjuk, ettől még nem tette magáévá a pán-arab eszmét. Sőt, identitásáról is egészen másképp fogalmaz: „Arab vagyok, és Törökország állampolgára is, és ez jól van így. Szeretek török lenni, mert ez az ország modernebb, mint az arab országok.”

A szerző felteszi a kérdést, hogy mi lehet az oka annak, hogy egy ilyen társadalmi háttérrel rendelkező fiatal is törökként azonosítja magát, és nem befolyásolja sem az iskolai oktatás, sem gazdasági érdekeltség, sem a családi háttér. Szerinte a török identitás modernizmusa jelentheti a megoldást, amely nem egy faji vagy etnikai jellegén alapszik, hanem a társadalmi és politikai átalakulás modernista menetén.

Egészeiben véve a nemzeti identitás alárendelt helyzetben van a modern civilizáció szintjére történő emelkedéshez képest. E munkájában a szerző először is elmagyarázza a „modernista nacionalizmus” koncepcióját, majd analitikusan elhelyezi az etnikai és polgári nacionalizmus kategóriáihoz fűződő kapcsolatba. Érvelésével a nacionalizmusok domináns tipológiáját kívánja módosítani a modernista nacionalizmus ideáltipikus szerkezetének bemutatásával. Az új kategória ismertetése csökkenti a nacionalizmus polgári kontra etnikai formáinak kettőségekben hordozott korlátozó és kirekesztő jellegét. Ezután feltárja a modernista nacionalizmus kategóriájának történelmi és kielégítő megalapozottságát. Érvel emellett, hogy bizonyos történelmi körülmények között (főként gyarmati uralom hiányában) a hitelesség és a modernizáció közti választás dilemmája (amelyet a nem európai nacionalizmusok egyik jellegzetességének tartanak általában) nem merül fel. Amikor a dilemma nem nyomasz, akkor a felemelkedő nacionalizmusok sokkal inkább modernisták, mint etnikai jellegűek.

Nevezetesen emellett érvel, hogy a modernista identitás akkor válik elérhetővé a nem európai világ nacionalizmusai számára, amikor nincs jelen egy elhúzódo, súlyos gyarmati múlt, amely a modernizáció és a kulturális hitelesség közti választás akut dilemmáját előidézné. Azáltal, hogy tendenciákat világít meg az irodalomban, amelyek egyenlőség-

jelet tesznek a nem európai és a gyarmati kategória közé, amellel érvel, hogy a modernista nacionalizmus kategóriája alkalmazandó azoknak a nem európai nacionalizmusoknak az esetében, amelyek nem egy direkt gyarmati uralom következményeként fejlődtek ki, mint pl. a legerősebb példa: a török nacionalizmus.

A kritikus, önmagára visszaható, összehasonlító társadalomtudomány legfelső középpontjában a teoretikus határok és kettősségek újragondolásának és megkérdőjelezésének képessége, és az erre hajlandóság nyugszik, amely az összehasonlító analízis alapjait biztosítja. A török nemzeti identitás kialakulásának folyamatát áttekintve ez a tanulmány megkísérli vitatni a nacionalizmusok hagyományos kettéosztását a polgári vagy etnikai csoportokban. A török eset elemzése azt sugallja, hogy az etnikai kontra polgári nacionalizmus paradigmátikus kettősét ki kell egészíteni egy harmadik kategóriával: a modernista nacionalizmussal. Megalapozott vélemények szerint az etnikai nacionalizmus a faji, kulturális és nyelvi közösséget hangsúlyozza, melynek mozgatórugója a kulturális autentikusság és a megkülönböztető jelleg, valamint megtestesíti a nemzet organikus látásmódját, míg a polgári nacionalizmus, a territorializmus, a részvétel, az állampolgárság és a polgári képzettség jellemzi.

A török nemzeti identitás sokkal inkább modernista, mint faji vagy etnikai vonalak mentén fejlődött ki, mert a hatalmi elit első és legfőbb gondja az állam megmentése volt. A modernizáció önmagát kialakító természete és a gyarmati uralom hiánya voltak a fő meghatározó tényezők a nemzeti identitás modernista formájának kialakulásában. Amíg általános egyetértés mutatkozik a szakirodalomban a tekintetben, hogy az erős állami hagyomány egy kritikus tényező az ottomán/török politika megértésében, addig nagyon ritkán kapcsolják össze az erős állami hagyományt a kifejlődő török nacionalizmus jellegével.

Zárásként megjelöli Törökországban a demokrácia és az elnyugatiasodás történelmi konfliktusának forrását és természetét. Feltételezi, hogy a részvétel a demokráciában és a politikai jogok nem az elégtelen elnyugatiasodás következményének tekintendő, hanem sokkal inkább abból származik, hogy ez a folyamat felülről lefelé gyűrűzve haladt végig a társadalmon, és az uralkodó állami elit a nép helyett a nép ellenében vitte véghez.

A nemzetépítés kontextusán belül az elnyugatiasodás és a demokrácia közti ellentét leginkább úgy értelmezhető, mint a modernista nacionalizmus belső jellegzetessége.

Bosznyai Csaba

Az EU és Törökország

A geopolitika és a társadalmi újjászületés között

Dorronsoro, Gilles: The EU and Turkey, European Union Foreign and Security Policy 48–61. p.

A nacionalista retorika szerint Törökország szeret úgy tekinteni magára, mint „hídra Kelet és Nyugat között”, vagy újabban, mint a „türk világ központja”-ra. Függetlenül attól, hogy ez igaz, vagy sem, Törökország mostanában a nyugati világ határmezsgyéje, és kevesebb tere van a manőverezéshez a Szovjetunió hanyatlása óta, mivel pénzügyileg függő helyzetben van a nyugati országoktól, valamint az USA globális domináns szerepe miatt.

Samuel Huntington jóslata, hogy Törökország a türk világ részeként fogja önmagát meghatározni a Szovjetunió elbukása után, egyértelműen nem bizonyult igaznak. Az

1920-as évek óta a török elit törekvéseit Törökország európai jellegének erősítése határozta meg, mellyel belépőt kívántak váltani a „civilizált világba”. Az előlépés az Európai Unió teljes jogú tagjává lehetne a beteljesedése ennek a folyamatnak, amely Törökország integrációját jelentené nyugati szomszédainak sorába, de csak annak a politikai és társadalmi változásnak az árán, amelyet úgy lehetne jellemezni, hogy egy új „Tanzimat”. Ezért aztán a kapcsolat az EU-val a központi probléma a törökök önmeghatározásában, és valószínűleg a legfontosabb programpontra a jelenlegi török politikai életben.

Több különböző okból a török tagság az EU számára is meghatározó lehet. Törökország lakossága 80-90 millióra duzzadhat kevesebb mint egy generáción belül, és Európa legnépesebb országa lesz az Oroszországi Föderációt leszámítva. Ha Törökország teljes jogú tagállammá válna, akkor az EU már a Közép-Kelet világáig nyúlna, és külső határai Irakkal, Iránnal és Szíriával érintkeznének. Sőt a török tagság Izrael, Marokkó és néhány kaukázusi állam számára egyértelmű jel lenne, hogy jelentkezzen az EU-tagságra. Mivel Európa nem földrajzi, hanem politikai egység, ezért nincs olyan kritérium, ami megmondaná, hogy mit foglal magába. Továbbá ennek az új tagfelvételnek a költsége minden addigi bővítést felülmúlna.

Az EU gyakorlatban nagy mélységig részt vesz az ország belső életében és annak periferiájában is, majdnem a „nemzetépítés” mértékéig, amely viszont már az EU önmagát megeremtő folyamatát vetíti előre. Ebben az euro-globalizációs folyamatban az európai intézmények és stílusok terjednek, és több periferiális nemzet egészét integrálják. Következmenyeképpen az integrációs folyamat mélyreható változásokat okoz a török külpolitika

A szerző Törökország és az Európai Közösség, majd később az EU közti kapcsolat eredetét és fejlődését elemzi. Ezt követően értékeli azokat az ellentmondásos eredményeket, amelyek a török társadalom megreformálásának céljával foganatosított EU-s támogatások értek el. Végezetül megvilágítja, hogy az Európai Unió bővítése új megvilágításba helyez néhány külügyi és biztonsági kérdést, melyek továbbra is megoldatlanok.

Az EU megfelelő politikai résztvevő olyan kérdésekben, amelyek közvetlenül kapcsolódnak Ciprus felvételéhez és a görög–török kapcsolatokhoz, mivelhogy ez a két kérdés szorosan összefügg.

Általában szólva Törökország és az EU kapcsolata megmutatja, hogy az EU milyen módon viszonyul közvetlen környezetéhez. Az EU hajlamos inkább átalakítani a periferiáján elhelyezkedő társadalmakat, mint hatalmát kisugározni a hagyományos módon. Hosszú távú hatások bizonyos tekintetben mélyebbek, de ennek a megközelítésnek a hatékonysága függ attól, hogy a periféria hajlandó és képes-e csatlakozni az európai modellhez. Ez két fontos kérdést helyez előtérbe. Először is Törökország mélyreható átalakulása a felvétel hosszú folyamata során belső feszültségeket fog kelteni, ahogy az EU egyre inkább jelentős résztvevője lesz a török politikai életnek. Másodsor, amennyiben Törökország nem képes megfelelni az európai követelményeknek, az mélyreható politikai krízishez vezethet.

Valós kérdés az, hogy az EU készen áll-e elég támogatást nyújtani Törökországnak, hogy lehetővé váljon az ország csatlakozása a nem túl távoli jövőben – 10–15 éven belül. Az a tény, hogy Törökország valószínűleg az utolsó vagy az utolsó csatlakozók egyike lesz az EU-ban, már önmagában probléma. Mire Törökország felkészül a csatlakozásra, addig valószínű, hogy az EU számottevően integráltabb lesz, így Törökország szuverenitásának jókora hányadát fel kell adnia anélkül, hogy bármilyen hatása lehetett volna az unió intézményi szerkezetének megalkotására és létrehozására.

A török politikusok számára valószínűleg a legfontosabb kihívás magának az EU-nak a dinamikus természete lesz. Az európai intézmények a mostani állapotukhoz képest jelentősen megváltozhatnak, mire a teljes jogú török tagság valósággá válhat. Az EU valószínűleg a konföderáció egy formája felé halad úgy, hogy miközben eléri a gazdasági integrációt, jelenleg egy egységesebb külpolitika kifejlesztésén dolgozik. Az EU és az USA közti folyamatos válságok részei ennek a folyamatnak. Ami még fontosabb, hogy az EU belső döntéshozatali folyamatai egyre kevesebb vétőlehetőséget adnak a tagországok kormányainak. Ezáltal az EU újdonsült tagjai úgy fogják elveszíteni nemzeti szuverenitásuk nagy részét, hogy nem voltak képesek hatást gyakorolni az Európai Unió megalkotására.

Bosznay Csaba

Számkivetettek lázadása a 21. század hajnalán

(A zapatisták és az antiglobalizmus Mexikóban)

Cecena, A. E., Boron, A. O., Holloway, J., Ocana, A., Haug, W. F.: Die erste Rebellion des 21. Jahrhunderts. = Das Argument, 253. (2003.) 788–860. p.

Tíz éve, 1994 elején lépett színre a hajdani szabadsághős nevét használó Zapatista Nemzeti Felszabadító Hadsereg (EZLN) az ásványi kincsekben gazdag mexikói Chiapas tartomány és főként a Lacandona-öserdő autonómiát követelő indió lakosságának képviselőjében, a titokzatos Marcos „parancsnok” vezetésével. A mexikói hadsereg gyorsan útját állta a gerilláknak („tíznapos háború”), ám a megsemmisítő offenzíva további kibontakozását a mexikói civil társadalom nagyarányú tüntetéssorozata szerte a nagyvárosokban és a fővárosban meg tudta akadályozni. Tíz éve „puskalövés nélküli hádiállapot” van érvényben. Ez idő alatt a tartomány körzeteinek nagyobb részén zapatista önkormányzatok léptek a korábbi központi igazgatás helyébe. A helyzet úgy áll, hogy az állam jogilag nem ismeri el az indió autonómiát, de facto azonban nem avatkozik be a lázadók által ellenőrzött területek belső ügyeibe. A nemzeti demokratikus párt sok évtizedes uralmát 2001 és 2003 között átmenetileg megtörő ellenkormány időközben felajánlotta a kulturális autonómiát, a területi autonómiáról azonban szintén nem tárgyalt. A furcsa állóháború jellegzetessége: a zapatista ideológia feltartóztatathatlan térhódítása egyféle verbális „forradalom” módjára. Ennek alapvető eszköze az internet útján akadálytalanul és a fény sebességével terjedő propaganda – első ízben a kiterjedtebb, hasonló küzdelmek történetében.

Chiapas autonomistáit alapvetően a külföldi pénzügyi–gazdasági érdekeltségek évszázados, de mind fojtogatott hálójában vergődő ország végtelen elnyomódása mozgatja, ami különösen az indiók lakta, rendszerint legelmaradottabb vidékeket sújtja. Egész Latin-Amerika legnagyobb részén ugyanennek a függőségnek fő vesztese éppen az indió őslakosság. Az utóbbi fél évszázadban, napjainkig, számos helyen különböző formákban, belső ellentéttekkel és ellentmondásokkal is terhelten adta jelét elégedetlenségének. Chiapasban is a szomszédos Guatemalában lezajlott zavargások hatottak közvetlenül a megmozdulásokra, a „zapatizmus” pedig most már folyamatosan visszahat más dél-amerikai küzdelmekre. De Chiapas harca és a zapatizmus összetetallozódik azzal a világméretű küzdelemmel is, ami a nemzetközi tőke új típusú imperializmusa kapcsán „antiglobalizmus” néven jelentkezik az általános elnyomódás indula-

tával. Igen közeli találkozáásra is alkalom nyílt egyébként a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 2003-ban Cancúnban, Chiapas szomszédságában megrendezett miniszteri csúcstalálkozójával, amikor is közvetlen kéznyújtásra kerülhetett sor az ezt övező tiltakozáshullám résztvevőivel.

Az elmélet a nagy gazdasági erőközpontok összefonódásával monolitikussá vált globális diktátumot általában az újliberalizmus kategóriájához köti: „újliberális” gazdaságpolitika, illetve egyáltalán politika és gondolkodás. Lévéen történetileg a liberalizmus sui generis polgári érték, élesen vetődik fel a mélyülő szociális krízist magával hozó újliberalizmus társadalmi jelentésének kérdése. Különösen abban a Mexikóban, ahol nemzeti jelkép a 20. század eleji forradalommal és szabadságharccal uralomra jutott polgári demokrácia intézményes folytonossága. A zapatizmus nem hirdet szociális forradalmat (ideológiájának „osztály”-szempontja nincs: a „kisembereket” magába foglaló sokarcú, kismimizett tömeg kerül szembe a gazdasági-pénzügyi oligarchiával), még kevésbé etnikai indíttatású polgárháborút; nem kívánja átvenni a hatalmat a nemzeti politika pályamódosítása érdekében, csupán egy követelményt támaszt: Chiapas népének – Mexikó szélesebb tömegeivel közös – boldogulását. Hová tekinthet, kihez apellál? Gondolkodása középpontjába azt a „civilítást” emeli, amely a régi francia (más nyelven sehol nem megtalálható) bourgeois–citoyen fogalompár második tagjának felelhetne meg, és ma a közkeletű, de el is koptatott „civil társadalom” meghatározás tisztább jelentésében megragadható: tiszta tudatú, szabadon gondolkodó polgár, honfitárs – azzal az emelkedett mentalitással, amit „emberi méltósága” kölcsönöz számára. Mint a *Das Argument* című folyóirat (teljesen elméleti indíttatású) tanulmányai előadják, a zapatizmus stratégiája: a civil társadalom meglévő sejtjeinek mozgósítása és az egész társadalom áthatása a válságkérdés megoldását célzó nemzeti program kidolgozására, az ezt felvállaló politika létrehívására. A helyi stratégia ebben az áttételben válik össznemzetivé és – a minta követése révén – nemzetközivé. A tanulmányírók (nem tagadva az utópisztikus elemeket sem) igen nagy jövőt jósolnak a zapatista társadalomstratégiának világszerte.

Komáromi Sándor